

*Карбекова Н.Р.,
И.Арабаев атн. КМУ,
Бийгелдиева Н.А.,
С.Нааматов атн. НМУ,
Бийгелдиева К.А.,
К.Карасаев атн. БГУ*

МЕКТЕПТЕРДЕ ЖАЛПЫГА МИЛДЕТТҮҮ БАШТАЛГЫЧ БИЛИМ БЕРҮҮДӨН ЖЕТИ ЖЫЛДЫК БИЛИМ БЕРҮҮГӨ ӨТҮҮ МЕЗГИЛИНДЕГИ КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ОКУУ ПРОГРАММАЛАРЫ, АНДА СӨЗ ӨСТҮРҮҮ ЖУМУШТАРЫНЫН БЕРИЛИШИ (1920-1940-ЖЫЛДАР)

Байланыштуу кепти окутуунун тарыхына токтолгонубузда, анын окуу программаларга берилгендигине кайрылбай коюуга болбойт. Эне тили боюнча туруктуу программа түзүлгөнгө чейин кыргыз мектептеринде үч түрдөгү программа колдонулган. Бирдиктүү эмгек мектебинин программасы; мамлекеттик илимий советтин комплекстүү программасы; “долбор” программасы. Алардын ичинен бирдиктүү эмгек мектебинин программасынын артыкчылыгын К.Сартбаев: “...программада эне тилинен сабак өтүүдө окуучулардын оозеки, жазуу кебин өстүрүүнү негизги маселе катары карап эски программаларга салыштырганда мында окуучулардын сүйлөө кебин өстүрүүгө көңүл бурууну зарыл деп табылган” [1,24-б.]. Жогорудагы сөз болгон программа орус мектептери үчүн түзүлгөндүктөн, кыргыз тилин окутуунун тарыхындагы алгачкы программа казак тилинин окуу программасынын негизинде түзүлгөн 1926-жылкы программа болуп, тилдин грамматикалык түзүлүшүн окутуудан мурда аны турмушта колдоно билүүсүнө жана айтайын деген оюн кыска жаза билүүгө көнүктүрүү алдынкы орунда турган.

1932-жылы 25-августта ВКП (б) БКнын «Башталгыч жана орто мектептердин окуу программалары жана режими» жөнүндө кабыл алынган токтомунда: «Программа по родному языку должна обеспечить усвоение действительно систематического и точно очерченного круга знаний, а также прочных навыков правильного чтения, писбма и устной речи, введя в практику учебной работы учащихся самостоятельные письменные работы, грамматический разбор, и т.п. как в классе, так и на дому» [1,24-б.], - деп белгиленип, ошол кездеги мектеп программаларынын эн негизги кемчилдиктеринин бири - программага окуу материалдарынын көп киргизилгендигинин натыйжасында кай бир сабактар үстүртөдөн өтүлүп, окуучулар ал сабакта билим жана көнүгүү иштерин жакшылап өздөштүрө албай жана толук түшүнө албай жаткандыгы көрсөтүлөт.

1933-34-окуу жылына карата Кыргыз АССРинин Эл Агартуу Комиссары бекитип, мектептерге сунуш кылынган окуу планында 5-7-класста өтүлүүчү сабактардын саны көп болгону менен, ар бир сабакка бөлүнгөн сааттар аз болуп, тиешелүү материалдарды өздөштүрүү үчүн жетишсиз болгон. Алсак, кыргыз тили жана адабияты боюнча айылдык мектептердин 5-клас-

сына - 4; 6-классына - 4; 7-классына ?; 8-классына - 3/4 саат бөлүнгөн. «Шаардык, ошондой эле айылдык мектептердин окуу пландарындагы жалпы кемчилдик сабактардын түрлөрүнүн кажетсиз көптүгү жана кыргыз, орус тилдерин үйрөнүүгө дагы эле болсо аз убакыт берилип келгендиги болгон [3,121-б.].

1937-38-жылдары эки-үч комплекстүү мектептерди төрт класстуу нормалдуу баштооч мектептерге айландырып, кайра уюштургандыгына жана жогорку класстардын саны көбөйгөндүгүнө байланыштуу кыргыз тилинин мурунку түзүлгөн программасы илимий жагынан такталып, толукталуу менен кайрадан түзүлдү (түзүүчүлөр: У.Бактыбаев, И.А.Батманов, К.Бакеев). Программанын түшүнүк катында «кыргыз тилин окута баштаганда окутуучу адегенде коом ичинде тилдин ролу, эне тилди үйрөнүүнүн мааниси жөнүндө аңгеме жасоого тийиш. Эмне үчүн тилди мектептерде үйрөнүү керек экендиги жөнүндө түшүнүк берүү, адабий тил деп кандай тилди айтууну түшүндүрүү зарыл» экендигин үйрөтүүнү талап кылат.

V-X класстарга арналып, 1937-жылы жарыкка чыккан «Толук эмес орто жана орто мектептер үчүн кыргыз тилинин программасынын» долбору эне тилин окутуу боюнча туруктуу программаны түзүүдөгү алгачкы булак болгон.

Толук эмес орто жана орто мектептер үчүн кыргыз тилинин программасы төмөндөгү билимдерди эске алган: грамматика, орфография, пунктуация белгилерин; оозеки жана жазуу речинин техникасын; тил илиминин тарыхынын элементтерин.

Бул бөлүмдөр бири-бири менен тыгыз байланышта болуп, окутуу иштерин пландаштырганда жана окупканда катар өтүүлүүгө тийиш болгон. Маселен: окулган макала же окуучунун жазган материалдарын текшергенде, мазмуну менен бирге грамматика жана орфография жагынан да текшерүү керек экендиги каралган. Окуучулардын тилинде болгон кемчиликтер менен күрөшүү, кепти өстүрүү жумуштары, ар бир класста жүргүзүлүүгө тийиш экендиги айтылып, төмөнкү жолдору көрсөтүлгөн:

- окуучулардын түшүнүгүнө ылайыктуу болгон макалаларды, аңгемелерди китептен, газета-журналдардан алып окутуу;

- анын маанисин кайта айттыруу, кээ бирөөлөрүн түшүнгөнүндө жаздыруу (ката жазган, тетири сүйлөгөн сүйлөмүн мугалим оңдоого тийиш).

- окуучуларга (күз, жаз, кыш, мектеп, саякат, экскурсия ж. б. темаларда) аңгеме айттыруу, же көркөмдөп жазууга көндүрүү. Бул иштерди жыл бою жүргүзүү керек.

Программада 5-класстын окуучулары үчүн “Байланыштуу кепти” окутуунун жолдорун көрсөтүүдө китеп менен иштөөнү, китеп окуп үйрөнүүнү, жазууда жана сүйлөөдө сөз өстүрүүнү тематикалык жактан төмөнкүдөй бөлүштүргөн:

- Китеп менен иштөө үчүн, анын тартибин билүү. Китептин автору, аты, ким тарабынан бекиткен, качан жана кайдан басылган, китептин кириш сөзү, алардын мааниси. Китептин мазмуну анын параграфы, алардын мааниси, китептеги тамгалардын ар түрдүү жазылышы, анын мааниси. Кай бир түшүнүксүз термин, сөздөрдү айрым цифра, же жылдызча менен ошол эле беттин аягына толуктап көрсөтүү, анын мааниси. Орфография словарынан пайдалана билүү. Кээ бир оор сөздөрдү жазып алуу (7 с)

Программада 6-класстын окуучуларына “Байланыштуу кепти” окутуу төмөнкү тартипте берилген:

1. Китеп менен иштөө. Китеп, газета, журналдардан текст алып окуу жана конспект түзө билүү.

2. Жазууда жана сүйлөөдө сөз өстүрүү. Окуучуларды өз алдынча жазууга, иштөөгө көнүктүрүү. Китеп, газета, журнал окуп, өздөштүргөн аңгемелерин өз алдынча байланыштуу түрдө жаза билүү. Окуучулар сүрөттөө, окшоштуруу, салыштыруу жолдору боюнча жаза алууну билүү. Орфографиялык словарь (сөздүк) менен иштөөнү кеңейтүү. Коомдук, саясий, техникалык терминдерди словардан таап, пайдалануунун жолдорун билүү (18 с).

7-класс үчүн сөз өстүрүүнү кеңейтүү; тезис түзүү жана доклад даярдоонун жолдорун билүү; бир тема үстүндө бир нече китептерден, газета-журналдардан пайдалануунун жолдорун билүү; тексттик материалдардын өзүнө сын жаза алууну үйрөтүү; китептен пайдаланганда негизги корутундуну таап алуу; жарыш сөзгө чыгуу үчүн, сын жазуу үчүн далилдерди таап алуу; жөнөкөй жана татаал пландын, жөнөкөй жана татаал тезистин ортосундагы айырмачылыктарды ажыратуу; өзүнүн ишине байланыштуу болгон документтерди (токтом, приказ) жаза билүү; чыгарманын татаал түрүн жазуу үчүн, темасын, планын, тезисин мурда жазып алуу берилген.

Программада байланыштуу кепке бөлүнгөн сааттар арбын берилген. Алсак, жалпысынан V класс үчүн “Байланыштуу кепти” окутуу үчүн 22 саат, VI класстарга 18 саат, VII класста 14 саат, VIII класста 10 саат болсо, IX-X класстарда байланыштуу кепке бөлүнгөн сааттардын саны кыскарып, жалпы 34 сааттын 1 сааты гана байланыштуу кепке берилген.

Программада грамматика менен кеп өстүрүү жумушунун бири-бири менен толуктап туруу жагы каралган. Бул эң алгачкы туруктуу программанын өзгөчө белгилей кетүүчү учуру болуп саналат, анткени грамматика менен кеп өстүрүү маселесин шайкеш алып баруу жагы кийинки программалардын барында эле дурус коюлган эмес.

Алсак, анда грамматика, орфография, пунктуация белгилерин, оозеки жана жазуу речинин техникасын, тил илиминин тарыхынын элементтерин бири-бири менен тыгыз байланышта окутуу каралган. Кепти өстүрүү жумуштарынын, китеп менен иштөөнүн, китеп окуп үйрөнүүнүн, жазууда жана сүйлөөдө сөз өстүрүүнүн жолдору көрсөтүлгөн.

Ушул жылдардан тартып, башка сабактар менен катар башталгыч жана жети жылдык мектептер үчүн кыргыз тилинин программалары улам барган сайын такталып, «грамматика менен фонетика, орфография, орфоэпия жана лексика – бардыгы биригип, мектептерде өзүнчө предмет катарында өтүлүүчү «эне тили» деген түшүнүктү берет. Эне тил сабагынын ушул көрсөтүлгөн ар бир бөлүмүнүн алдына өзүнчө милдеттер коюлуу менен бирге, алар өз ара бири-бири менен тыгыз байланыштуу түрдө өтүлөт». [2, 13-бет].

1940-жылы түзүлгөн “Толук эмес орто жана орто мектептердин V-VII класстары үчүн кыргыз тилинин программасы” төмөнкү билимдерди ичине алган:

- грамматика, орфография, пунктуация белгилери;
- ооз эки жана жазуу эрежелеринин техникасы;
- адабияттык окуу;
- тил илиминин тарыхынын элементтери жөнүндө маалымат.

Бул бөлүмдөрдү бири-бири менен тыгыз байланыштуу кылып окутуу иштерин пландап окутканда гана, алар өз ара байланыштуу түрдө өтүлөт. Толук эмес орто жана орто мектептин 5–7-класстарда орфография жана тыныш белгилери менен бирге грамматика курсу ачык система боюнча окутулат. Класстарга грамматика, орфография, пунктуация тууралуу жаңы маалыматтарды берүү менен катар башталгыч мектептерде өтүлгөн билимди да бышыктоого убакыт берет. Программанын айрым бөлүктөргө коюлган сааттардын саны долбоор менен гана коюлган. Окутуучу программалык материалдардын оор, жеңилге жана окуучунун материалды өздөштүрүүсүнө карап, кай бир учурда сааттарды кыскартууга укуктуу. Жылдын жалпы саатарынын ичинен 7-8 саат бышыктоого калтырылган. Мунун өзү окуучулардын байланыштуу кебин өстүрүүгө карата иштерди жүргүзүүгө шарт түзгөн. Окуучуларга адабий тилдин нормасын колдоно билүүнү үйрөтүп, речти өстүрүү жумушунун төмөнкү жолдору көрсөтүлгөн: окуучулардын түшүнүгүнө ылайыктуу болгон макалаларды, аңгемелерди, китеп, газета, журналдардан алып окутуу, анын маанисин кайта айттыруу, кай бир учурда түшүнүгүн жаздыруу; турмушуна тааныш болгон иштерден окуучуларга (күз, жаз, кыш, завод, колхоз, мектеп ж.б.) аңгеме айттыруу; оозеки айтылгандарды жазуу жүзүндө көнүктүрүү; ылайыктуу ырларды жаттатуу анын маанисин айттыруу. Бул иштерди жыл бою жүргүзүү керек.

Программада VII класстын окуучулары үчүн байланыштуу кептин оозеки жана жазуу түрүн өстүрүүнүн жолдору көрсөтүлгөн: сөз өстүрүүнү кеңейтүү, тезис түзүү жана докладга даярдыктын жолдорун билүү; бир тема үстүндө бир нече китеп, журнал, газетадан пайдалануунун жолун билүү; тексттик материалдардын өзүнө сын жаза алууну үйрөнүү; китептен пайдаланганда негизги корутундуну таап алуу; жарыш сөзгө чыгуу үчүн, сын жазуу үчүн далилдерди табуу; жөнөкөй жана татаал пландын, жөнөкөй жана татаал тезистин арасындагы айырмачылыктарды ажыратуу; токтом, приказ ж.б. иш кагаздарын жазуу; чыгарманын темасын, планын, тезисин жазуу.

Аталган жылдардагы программаларда тилдин бөлүмдөрүнүн бири-бири менен болгон, тил, кеп, тексттин, байланыштуу кептин мазмундук бөлүмдөрүнүн ички байланышынын берилиши байланыштуу кепти компетенттүүлүккө багыттап окутууга негиз салган десек жаңылышпайбыз.

БИШКЕК ГУМАНИТАРДЫК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

Адабияттар

1. Сартбаев К. К. Окуучулардын речин өстүрүү. -Ф.: Мектеп. 1966.-147 б.
2. Сартбаев К. К. Кыргыз тилин окутуунун

методикасы. – Ф.: Мектеп, 1978. – 108 б.

3. Мектептер тууралуу партиянын токтомдору, Фрунзе, 1932, 24-бет.

4. Измайлов А.Э. Кыргызстандагы советтик мектептердин тарыхы, – Ф., 1961, 211-бет.